

Dr. Fleisz János

Nagysándor József szerepe Buda visszafoglalásában 1849 májusában

Nagysándor József¹ nem tartozott a szabadságharc legkiemelkedőbb hadvezérei közé, azonban hazaszeretete és bátor kiállása egyértelműen a katonai vezetők többsége fölé emeli. A jelenlegi tanulmány² tevékenységének egyik legsikeresebb szakaszába nyújt betekintést, amikor jelentősen hozzájárult a 175 évvel ezelőtt végbement hőstetthez, amely által sikerült visszafoglalni Magyarország fővárosát a császári haderőtől.³

Nagysándor József 1803. augusztus 19-én született Nagyváradon⁴, vagyontalan magyar nemesi családban. Szülővárosából már 1813-ban elkerült,

majd 1819-ben a Pest-budai Királyi Katolikus Főgimnáziumban végzett. A katonai pályát választotta, 1819. október 31-én magán-hadapródként beállt a cs. kir. hadseregbe, ahol az 5. számú tüzérezred iskolájába került. 1822. július 15-én helyezték át az 5. huszárezredbe, melynek főhadiszállása Itáliában volt, aztán 1824-ben áthelyezték a 2. számú József főhercegről elnevezett huszárezredhez, amely később 1847-től Hannover huszárezredként vált ismertté.⁵ 1846. november 1-től nyugállományba vonult mint huszárkapitány és Zsombolyán⁶ telepedett le, ahol birtokot vásárolt és gazdálkodni kezdett. Nyugdíjas élete rövid ideig tartott, mert amikor a térségben zavargás tört ki, Nagysándort kérték fel, hogy állítsa helyre a rendet, amelyet sikeresen megoldott. Így 1848. április 24-én újból kezdi katonai pályafutását, amelynek fő csomópontjai, 1849. június 19. és szeptember 15. között a pest-budai lovas nemzetőrség őrnagya, majd szeptember közepétől egészen 1849. január 19-ig a nagykikindai kerület nemzetőrségének parancsnoka. Komolyabb szerepet viszont csak ezután kapott, előbb a főhadiszintérré

¹ Életrajza: Márki, 1890.5.; Vajda, 1898. 115–121.; Hamvay, 1899. 38–45.; Az aradi, 1905. 71–74.; Pintér, 1973. 104–106.; Csorba, 1989. 112–129.; Bona, 2000. 181–182.; Hermann, 2000a 36–37.; Katona 2003.; Fleisz, 2004a.; Fleisz 2004b.14–25.; Fleisz, 2005. 421–443.; Pelyach, 2007.77–82.; Merényi 2010. 20–24. és 40–41.; Hermann, 2015. 543–544.; Fleisz, 2022.

² A tanulmány fő alapja, újabb kutatások és források felhasználása mellett Fleisz 2022.

³ Budavár visszafoglalására ld. az újabb öszszefoglaló munkák közül Nagy, 1969. 29–47.; Sugár, 1979. 289–310.; Katona, 1989.; Spira, 1998. 491–551.; Aggházy, 2001.

⁴ Az akkor még külön közigazgatású Várad-Olaszi városrészben. Eredetileg a neve Sándor József János volt, a család később nevet változtatott Nagysándorra, de erről nem sikerült adatot találni.

⁵ Katona 2003. 511.

⁶ Ma Jimbolia, Temes megyében.

vonuló hadosztály ezredese, majd a tavaszi hadjáratban már tábornokként a főszereg lovasságának parancsnoka.⁷ Nagysándor József végigküzdi a tavaszi hadjáratot, a harcokban megállta a helyét, például kitüntette magát a március 5-i szolnoki ütközetben, de kisebb hibáktól eltekintve általában kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Részt vett az összes fontosabb, többségében megnyert csatában, ahol kitűnt bátorságával és lovasvezéri képességeivel.⁸ 1849. április 30-án Klapka helyett az I. hadtest élére nevezik ki, s itt szolgált a szabadságharc végéig.⁹ A hadtestparancsnokság újszerű feladatkör volt számára, döntési pozícióba került, nagyobb felelősséggel járt, de személye is jobban előtérbe került.

A tábornok, aki az első vonalban harcolt Budavár ostrománál

Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc történetében a budai vár visszafoglalása különleges helyet foglalt el, és sok szempontból befolyásolta az események további menetét.

A tavaszi hadjáratban elért győzelmeivel a magyar főszereg kikényszerítette az addig egymástól távol álló császári-királyi hadtestek összpontosítását. A továbblépésről viszont a vélemények erősen megoszlottak, de számos indok alapján a magyar politikai és katonai vezetés, Kossuth és Görgei egyaránt, végül Buda ostroma mellett

Nagysándor József

döntött. A politikai érv az volt, hogy ha a trónfosztás és Magyarország függetlensége külföldi elismerését várták, akkor szabaddá kellett tenni a fővárost, a katonai pedig, hogy a honvédsereg, kiűzve az ország jelentős részéből a cs. kir. főszereget, egyúttal egy területre összpontosítja azt.

1849. április 29-én a feldunai hadsereg zöme Komáromból elindult Buda felé, és május 4-én érkezett meg. A Buda alá felvonuló magyar sereg keretében a Nagysándor József tábornok által vezetett I. hadtest a Nap-hegy mögötti Kis-Sváb-hegy és a Kis-Gellért-hegy között foglalt állást, később azonban az osztrák lövegek sűrű tüze miatt a Gellért-hegy nyugati nyúlványa mögé tette át táborát. A Budát ostromló sereg létszámáról a források ellentmondó adatokat közölnek, de nagyságrendileg azért mérvadóak. Az összlétszám mintegy 34 ezer fő volt, 142 üteggel, ebből a Nagysándor vezérőrnagy által vezetett I. hadtest mintegy 9500 fővel

⁷ Vö. Fleisz 2022. 52-53.

⁸ Nagysándor katonai pályafutásáról ld. újabban részletesebben Fleisz 2022.

⁹ Ld. Görgei 1849. április 31-i napiparancsát. Közli Görgey István, 1885-1888. II. 244.

és 35 üteggel vette ki részét.¹⁰ E tekintélyes erő birtokában Görgei megadásra szólította fel a budai vár parancsnokát, Heinrich Hentzi von Arthurm vezérőrnagyot. A választ meg sem várva még aznap rohamot kíséreltek meg, amit az őrség visszavert. Nem járt eredménnyel a tüzéség fellépése sem. Nyilvánvalóvá vált, hogy a vár gyors bevételére nincs remény, így szabályos ostromra kellett felkészülni. Erre a célra Görgei öt nehéz ostromágyút hozatott a szükséges lőszerrel.

Május 2-án érkezett meg Görgei főparancsnok utasítása is, amely szerint május 3-án: „Az I. hadtest pontosan reggel 5 órakor Zsámbékról Budakeszire menetel, erős lovasséggel megszállja onnan Budaörsöt és mindkét helységről őrzőjáratot küld ki Buda felé...”¹¹ A tábornok ennek eleget téve 1849. május 3-án jelenti Görgeinek, hogy hadtestével délután 1 órakor bevonult Budakeszire és a 8. huszárezred két osztálya Budaörs felé való előretolása is megtörtént.¹² Mindezek a gyors hadmozdulatok az új hadműveleti célpont, Buda falai alá való jelentős erőösszpontosítások keretében történtek.

Nagysándor még az éjjeli órákban Budakesziben lévő főhadiszállásáról megküldte a Kazinczy-hadosztálynak a budai vár körülxzárására és lövetésére kiadott parancsoát. Ebben elrende-

li, hogy május 4-én reggel 8 órától a Kazinczy-hadosztály készen kell legyen a Buda felé vonulásra,¹³ majd később megküldi a Kazinczy-hadosztálynak a budai vár körülxzárására és lövetésére kiadott parancsot is, amelyben ismer-teti a seregek elhelyezését és hogy a „Kazinczy-hadosztály a Bobich-dandár egy 6 fontos üteggel a Krisztinaváros mögött áll fel”. Ugyanakkor pontosítja: „Rohamra csak az új folyamán kerül sor kifejezetten a hadtestparancsnokság parancsára, mégpedig a Nádorkerten keresztül.”¹⁴

Nagysándor tábornok megérkezése után igen tevékeny, és javaslaival próbál hozzájárulni az ostrom sikeréhez. Az egyik javaslata az volt, hogy a vár-beli olasz katonákat magyarbarátságra hangoló kémek útján arra bírják, hogy titokban, de amint lehet, nyíltan is támogassák a magyar ügyet.¹⁵ A másik javaslata arra irányult, hogy a budai oldalról indított fő támadást, különös tekintettel a Duna-parti Vízműerőd érzékenységre, Pest felől is támogassák. Ezekről azonban végül nem történt döntés.¹⁶ Nagysándor tábornok ezeken kívül még azt is javasolta, hogy a vár délnyugati része ellen aknatámadást intézzenek, amelyhez a szükséges útbaigazításokat Jablonitzky nevű állami tisztviselő, budai polgár már kilátásba helyezte.¹⁷ Az aknatámadás irányítását a siker érdekében a tábornok maga vállalta. A munka vezetésével Szodtfriedt alezredest, a hadsereg műszaki főnökét bízták meg.¹⁸

¹⁰ Vö. Hermann, 2000b. 104-105; Breit (Bánlaky), 1897-1898. II. 118. szerint is jelentős erők fölött rendelkezett: 8 199 gyalogos, 1 322 huszár és 35 ágyú.

¹¹ HL 1848-49:25/182.

¹² HL 1848-49:25/210. Az egyes iratokra, dokumentumokra a továbbiakban ld. Fleisz 2022, Fleisz János - Hermann Róbert: Okmánytár részét. 207-358.

¹³ HL 1848-49:25/280.

¹⁴ HL 1848-49:25/393.

¹⁵ Katona, 1989.76-77.

¹⁶ Aggházy 2001.I. 528

¹⁷ Közli Katona, 1989. 421-422.

¹⁸ Katona, 198. 88-89.

Az ostromágyúk Komáromból való megérkezéséig szükséges nyolc nap persze nem telt tétlenül, ezalatt például a Nagy-Sváb-hegyről a várba vivő vízvezeték főcsövét Nagysándor utasjai elválták és egy részét a földből is kiemelték.¹⁹

Május 5-én a tábornok felment a Gellért-hegyi csillagvizsgálóba, hogy onnan a várat megsejmelje, egyúttal ágyúfedezetre és a csillagda épületének őrzésére egy egész honvédszászlóaljhoz hozott magával, melyet naponta felváltottak. A folyamatos ágyúzás miatt az épületben már életveszélyes volt tartózkodni.²⁰

Nagysándor ugyancsak május 5-én Budáról jelentette a hadsereg főparancsnokságának, hogy „tegnap este Kiss ezredes hadosztálya 3 századdal, Kazinczy alezredes hadosztálya ugyancsak 3 századdal megszállta a Krisztina várost, ezen kívül 2 század a Rác városban van majdnem a vár palánkjai alatt,²¹ valamint, hogy a vártól mintegy 500 lépésnyire befejezik az ütegépítést.²² Napiparancsban három századát sáncmunkára rendelte,²³ felderítési akciókat folytat, majd ütegei tüzelését, mivel kis űrméretű lövegjeikkel csak kevés kárt tudtak okozni, május 6-án beszüntette, egyben gondoskodott a vár körülzárásáról.²⁴ Május 6-i jelentésében Nagysándor tájékoztatta Görgeit, hogy a munka a sáncon éjszaka is folytatódott,²⁵ de aznap még egy

jelentést küldött, amelyben informálja a főparancsnokságot a sánc alatti előkészületekről és egyben segítséget kért ezek véghezviteléhez.²⁶

Nagysándor igyekezett az általa javasolt aknatámadást minden áron megvalósítani, már május 6-ról 7-re virradó nap első órájában utasította Kazinczy Lajos alezredest, hogy hadosztálya szállja meg a vár Fehérvári kapujától a Bicskére vezető utat és akadályozzon meg bármilyen ki-be mozgást a várból.²⁷

Május 7-én reggel jelentést küld Görgeinek az ostrom előkészületi munkálatairól, amelyben tudomására hozza, hogy „ebben a szempillantásban hajtom végre az utolsó felderítésemet, ennél fogva remélem, hogy néhány órán belül biztosan tudok majd jelenteni az említett helyzetről. Az itteni polgárság (magyar és német) igen sok ügybuzgalmat tanúsít a közös dolgunkban. Már két házat is megjelöltek, ahol csak egy vékony falat kell áttörni és a várkertbe lehet jutni anélkül, hogy az elülső falakat meg kellene mászni.²⁸ Az ellenséges őrszemek elkergetésére az Aulich-hadtest vadászait igényli. További gondja a Lánchíd előtti vízmű, melynek elpusztításától nagy eredményt vár. Végül ismételtelen sürgősen lövészert és az aknafúráshoz utászokat, ha lehet, bányászfoglalkozású selmeci vadászokat.²⁹ Esti diszpozíciójában elrendelte, hogy mindenki készenlétben maradjon, illetve erre való tekintettel megváltoztatta a katonai egységek felállítását is.³⁰

¹⁹ Katona, 1989. 63.

²⁰ Heller, 1878.109.332. A csillagvizsgáló végül áldozatául esett a heves harcoknak.

²¹ HL1848-49:25/490.

²² HL1848-49:25/490a.

²³ HL 25/491.

²⁴ HL 26/132. Vö. Máriássy, 1999. 123.

²⁵ HL1848-49:26/133.

²⁶ HL1848-49:26/135.

²⁷ HL1848-49:26/251.

²⁸ HL1848-49:26/250.

²⁹ Uo.

³⁰ HL1848-49:26/251.

Ez alatt optimista hangulatban az I. hadtest főhadiszállásán Nagysándor vacsorát adott, ahol jelen volt Schulcz Bódog, aki betegségből tért vissza, s akit vitézségéért kezdtek Bátorinak nevezni. (Egyes forrásokban Bátori-Sulcz, másokban Bátori-Schulz néven szerepel.) Rajta kívül ott volt Máriássy János ezredes, Alois Burdina von Löwenkampf őrnagy és Inkey Kázmér őrnagy. Nagysándor Bátorira emelte poharát a következő szavakkal: „A Bódog megérkezett, s most bátran elmondhatjuk, hogy szerencsét hozott, mert boldog a neve. Mi győzni fogunk. Éljen ő és a haza!” Bátori-Schulcz válasza rövid volt: „mindenesetre Buda várában fogunk reggelizni”.³¹

Nagysándor május 8-án utasítja Kazinczy Lajos alezredest, mivel a hadseregparancs szerint minden hadosztály tartozik összeállítani egy századot, ő is állítson össze egyet, amely a többi hadosztály által felállított századokkal együtt egy mozgó különítményt fog képezni.³² Aznap még kérte Aulich Lajos vezérőrnagyot, a II. hadtest parancsnokát, hogy hagyja az I. hadtestnél a pozsonyi vadászokat, akikre szüksége volt.³³

Állítólag a magyarok május 9-én éjjel 10 órakor döntő támadást akartak indítani a vár ellen, ezt azonban Hentzi újabb és újabb bombázásai megakadályozták. A támadási szándékot egy átszökött honvéd tüzér árulta volna el. Nagysándor vezérőrnagy valóban javasolta a döntő rohamot, de ezt Görgei azzal utasította el, hogy egy hiábavaló

támadás felér egy veszített csatával, s az ellenség feltételezhető elszántsága mellett a jó eredmény mindenesetre problematikus, „a bátrakat lelövik, a gyávák elfutnak, aztán az erőd bevetetlenségét hirdetik”.³⁴ A kapott parancs alapján Nagysándor tábornok még a délelőtti folyamán szemrevételezte a vár déli és keleti oldalának helyzetét. Megállapította, hogy az ellenség a Várkert és a Duna-part között, a Vízműerőd területén egy sáncot épít, s hogy a Várkertben is erődítési munkálatot sejtető mozgolódás észlelhető.³⁵ A tábornok ugyancsak személyesen tájékozódott a tervezett aknatámadás színhelyén is. Már korán reggel megközelítette az Attila utca és Szarvas tér sarkához közel eső valamelyik ház udvarán keresztül a Palota kaput. Megvizsgálta a pincét is, melynek iránya a kapu felé vezet, és javaslatot tett az akna építésének részleteire is. Ezt a munkát egyelőre hat kőművessel szándékozott elvégezni, akik éjjel dolgoznának. Hogy munkájuk zaját leplezhesse és az ellenség figyelmét másfelé terelhesse, tüzérsége számára gránátokat kért kiutalni. Ezek robbanásának és az ellenség válaszának zaja elnyomná az aknán dolgozó munkások keltette zajt. A készítő aknákhöz különböző anyagokat is kért, melyeket a fővezér engedélyezett.³⁶

Nagysándor május 11-én levelet küld Vukovics Sebő igazságügy-miniszternek, amelyben sürgősen kérte egy teljhatalmú kormánybiztos kiküldését Görgei mellé a helyzet által megkövetelt teendők elvégzése érdekében.

³¹ Egervári, 1870. 68-69. Vö. Hermann, 2000b. 117-118.

³² HL1848-49:26/292.

³³ HL1848-49:26/294.

³⁴ Vö. Hermann, 2000b. 112.

³⁵ HL1848-49:26/132.

³⁶ HL1848-49:27/475.

A kormánybiztos személyére is javaslatot tesz, egykori hadtestparancsnoka, Klapka György személyében. Egyben felkéri, jelentését a legnagyobb titokban közölje Kossuth kormányzóval.³⁷ A furcsa levél háttere a Nagysándor és Görgei közötti ellentét, amely az április 19-én elfogadott Függetlenségi Nyilatkozattal kapcsolatos viták idején nagyon elmélyült és a továbbiakban végleg megrontotta viszonyukat. A budai időzés alatt ezek az ellentétek tovább mélyültek, mert Nagysándor egyértelműen Kossuthnak és a kormánynak volt a híve, Görgei pedig mindjobban konfliktusba keveredett velük. Emiatt Nagysándor – valószínűleg Kossuth külön kérésére is – figyelte Görgei tevékenységét az egész ostrom alatt. Ezzel kapcsolatban Nagysándor Kossuthnak írt levelében nevek és konkrét tények nélkül célzásokat tett bizonyos „rettegetes mulasztásokról” Buda ostromával kapcsolatban. Végül a május 11-i levél következtében Klapka helyettes hadügyminiszter Debrecenből május 14-én a helyszínre érkezett, s a lefolytatott vizsgálat után mindent rendben találva Nagysándort, mint írja, „felelősségre vontam”, amiért oly rémes tudósításokat írt Debrecenbe, mivel „Görgei hűségét és becsületességét is kétségbe vonja (...) én megnyugtattam és kértem, hogy a jövőben ilyen panaszoktól tartózkodjék, ha azokat nem tudja igazolni.”³⁸ A kölcsönös ellenszenv a hadműveletek további menetében is gyakran felszínre tört, és sokban befolyásolta az események korabeli és későbbi értékelését is.

³⁷ Közli Deák, 1943. 368-369 és Katona, 1989, 450-451.

³⁸ Klapka, 1986.144.

Május 12-én érkezett meg az első öt nehézágyú, ezzel kapcsolatban Nagysándor május 14-én utasítja Kiss Pál ezredest és Máriássy János alezredest, mivel éjjel a nehezebb ágyúkat a sáncokban felállítják, hadosztályaik fele éjjel fegyverbe álljon, nehogy ezt a műveletet az ellenség észrevegye.³⁹ Május 13-án Nagysándor utasította a 47. honvédszászlóalj parancsnokságát, hogy a III. hadtest (Knezić tábornok) két századát, amely a Krisztina utcán állt, aznap este felváltsa s a továbbiakban 24 óránként intézkedjen a felváltásáról.⁴⁰

Május közepe fele az I. hadosztály vezetésében változások következtek be, visszatért Máriássy János ezredes és Bátori-Schulcz Bódog alezredes, viszont Kazinczy Lajos és Kiss Pál ezredeseket máshova vezényelték.⁴¹

Május 15-én Nagysándor már jelenti a főparancsnokságnak, hogy a kapott parancsot teljesítve a nehézágyúkat a réstörő és az oldalazó ütegekbe bevontatták, illetve 200 fős gyalogságról is gondoskodott.⁴² Az előkészületek megtörténtek, így megindulhatott az igazi ostrom, amelyre azonban a várórség kíméletlenül válaszolt, Pestet kezdte folyamatosan bombázni és ez számos polgári áldozatot is követelt. Az érkező ostromlövegekkel megerősödve, május 16-án a Nap-hegyről és a Sváb-hegyről egész napos ösztüzet zúdítottak a budai várra, melynek eredményeként a várfal délnyugati részén hatalmas részek keletkeztek. Görgei utasítást adott, hogy másnap az I. hadtest az ostro-

³⁹ HL1848-49:27/475.

⁴⁰ HL1848-49:28/30. Vö. Hermann-Bóna-Molnár 2020. 114-115.

⁴¹ Uo. 115. HL 1848-49:37/37.

⁴² HL1848-49:28/31.

mágyúk által a vár falán tört rést, a II. hadtest (Aulich tábornok) a Fehérvári kaput és végül a III. hadtest (Knezić tábornok) a Fehérvári rondellát rohamozza meg.⁴³ Május 16-án Nagysándor tudósítja a hadsereg-főparancsnokságot, hogy a Gellért-hegyen felállított egyik 12 fontos lövege összelőtt egy, a várfalon álló 18 fontos vaslöveget, amire az ellenség visszavonta lövegeit.⁴⁴

Május 17-én – a fővezérség diszpozíciója alapján – Nagysándor részletes utasítást ad ki Budavár elleni aznap éjszakára tervezett rohamra. Ebben tisztázza, hogy „az ostrom fő célpontja létramászással: az I. hadtest számára a rés megmászása a II. és III. hadtestekkel kombinálva és pedig az I. hadtesté kizárólag a Fehérvári kaputól a kertekig terjedő szakasz az új istállók alatt”. A hadtestet két rohamoszlopra osztotta, mindegyik 150 darab létrát kapott a falak megmászásához.⁴⁵ Emellett intézkedett az ostromhoz szükséges további létrák biztosításáról,⁴⁶ valamint a Gellért-hegyről leszállított 12 fontos löveg elhelyezéséről.⁴⁷ A Budavár elleni május 17-i első támadás oroszlánrésze tehát Nagysándor hadtestének jutott. Feladata a rés és a környéken lévő magas fal megmászása volt. A létrákat az éj leple alatt a vár falához hurcolták, majd a tüzelés mellett is bátran előre nyomultak. Azonban a rés túl meredeknek bizonyult, a létrák többsége pedig rövid volt, így nem sikerült megmászni a falat. Nagysándor a közelben, a Horváth-kertben (a mai Krisztina és Attila körút között) tartózkodott, s

amikor jelentették neki a sikertelenséget, odaküldte vezérkari főnökét, Kleinheinzt Oszkár őrnagyot, hogy győződjék meg a kialakult helyzetről, és ha lehetetlennek tartja a behatolást, rendelje el a nevében a visszavonulást. Kleinheinzt, meggyőződve a rés túl nagy magasságáról, azonnal elrendelte a visszavonulást. A vitéz őrnagy azonban eközben több lövést is kapott és sebeibe rövidesen belehalt.⁴⁸

Az elhamarkodottan elrendelt támadás kudarcba fulladt és veszteségekkel járt, Görgei a gyalogsági roham kudarcának okait a következőkben látta: „Nagysándor I. hadteste a még kellően le nem rombolt várfalon a rés megfelelő részein létrák nélkül áthághatatlan akadályokba ütközött. Pusztán, s csak szemrevételezésre szorítókozó megfigyelések az ostromgyűrűk törte résnek a tökéletlensége kikerülte figyelmüket. A III. hadtest szakaszán a létrák rövideknek bizonyultak. A II. hadtestnél ezek az akadályok nem forogtak fenn, de a védők vitéz helytállása hiúsította meg a rohamot.”⁴⁹

Nagysándor május 18-án jelentést küld Görgeinek, amelyben beszámol a budai vár elleni első sikertelen támadásról. Ebben megállapítja: „A rohamoszlopaim nem tudtak egyesülni. Máriássy hadosztályánál a létrák túl rövidnek voltak. A rést ma energikusan lőni kell, egyébként a vállalkozás sikere meghiúsulna. A rés jelenleg még nem rohamozható.”⁵⁰

Az ostromot azért folytatták, másnap a főparancsnoksági utasítás ér-

⁴³ Máriássy, 1999. 125.

⁴⁴ HL 1848-49. 28/187.

⁴⁵ HL1848-49:28/317.

⁴⁶ HL1848-49:28/313.

⁴⁷ HL1848-49:28/316.

⁴⁸ HL1848-49:29/59. Vö. Máriássy, 1999. 127.

⁴⁹ Görgei Artúr, 1988. II. 83-85. Vö. Máriássy, 1999. 127. 229-es jegyzet.

⁵⁰ HL1848-49: 28/415.

telmében éjjeli 11 óra után Driquet őrnagy a rés ellen, Máriássy alezredes viszont az ettől jobbra álló nádori istállók ellen intézett egy színlelt támadást, felderítéssel összekapcsolva. A felderítés célja, főleg az ellenséges röppentyűk szétrombolása, nem sikerült, mert az ellenség ezt hamar észlelte és heves kartácstűzzel megakadályozta, viszont több hasznos információt szereztek a várba való bejutási lehetőségekről.⁵¹ Az ostromágyúk másnap ismét megszólaltak és május 20-a estig egyfolytában lőtték a várat. Ezalatt Hentzi többször is irgalmatlanul lövette a védtelen Pest városát, ezzel kihívta a magyarok mély haragját. Görgői a rést, amely közben egyre tágult, most már megfelelőnek ítélte, és a döntő támadást másnap virradóra elrendelte. Utasítása elején hangsúlyozta: „Buda ostromának befejezése a magyar hadseregnek már becsületbeli feladatává vált.”⁵² Részletes utasításában Görgői, miután összefoglalta az addig megkísérelt támadások tanulságait, elrendelte, hogy május 20-án, az éj beálltával látszattámadásokat indítsanak minden ponton és ezeket energikusan folytassák egészen szürkületig, hogy az ellenség ne tudjon pihenni. A tényleges általános ostromot hajnali három órától rendelte el, megállapítva a célpontokat, az egyes katonai egységek elhelyezését, illetve feladatait. A Nagysándor tábornok vezette I. hadtest feladata, hogy „a rést és a tőle jobbra lévő körítőfalat támadja ténylegesen mindkét ponton. A rést egymás mellé helyezett létrákkal a lehető legkönnyebben járhatóvá kell alakítani, különösen a sík része mentén.”

⁵¹ HL1848-49:29/59.

⁵² HL1848-49:29/160.

Ezenkívül az I. hadtest, „minthogy ez a legerősebb a felhasználható zászlóaljokban, készenlétben tart egy erős tartalékot az elsőként megnyitott kapun való benyomulásra. Ennek a tartaléknak a felállítási helye a Horváth-kert.”⁵³

Nagysándor a kapott parancsot kiegészítő utasításokkal látta el hadteste csapatai részére. Ebben pontosítja, hogy általában megmaradnak a május 17-i első offenzíva idején kiadott rendelkezések, illetve hogy „a tartalékok készenlétben maradnak, hogy az említett kapun keresztül (a Fehérvári kapu – F. J.) az első értesítésre után nyomulhassanak”. Egyben aznap este 9 órára magához rendeli az összes törzstisztet és zászlóaljparancsnokot (a Tabánban lévő kivételével) a teendők megbeszélése érdekében.⁵⁴ Máriássy János alezredes szerette volna elérni a támadás még egy nappal való elhalasztását, ennek ki eszközzésére pedig Nagysándort akarta felkérni, aki lényegében egyetértett ezzel a tervvel, azonban Görgőivel lévő rossz viszonyára hivatkozva elhárította a kérést és inkább Máriássyt küldte volna el Görgőihez, aki viszont a felvetést határozottan elutasította.⁵⁵

A Fehérvári kapunál lőtt rés meghozására és bevétele Nagysándor a Kiss-hadosztály Driquet-dandárját (28, 44 és 47-es zászlóalj) és a Máriássy által átvett Kazinczy-hadosztály Nyeregjártó-dandárját jelölte ki. A tartalékot Dipold és Burdina dandárjai képezték.⁵⁶

A Budavár elleni második, döntő roham 1849. május 21-én hajnalban

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Máriássy, 1999.128.

⁵⁶ Hermann-Bóna-Molnár 2020. 117

kezdődött. Az utasításoknak megfelelően a várfal Krisztinaváros és a Tabán felőli szakasza és a vár délnyugati részén tátongó rés felől az I. hadtest csapatai indultak rohamra. A Vérmező felőli sarokbástyát (a mai Hadtörténeti Múzeumnál) és a Fehérvári kaput a III. hadtestnek kellett elfoglalnia, a vár déli részét a II. hadtest támadta, Kmety hadosztálya pedig ismét a Víziváros felől kísérte meg a behatolást.⁵⁷ Görgei a Sváb-hegyen ma is álló Óra-villa teraszáról távcsövön követte nyomon az eseményeket, s mint később írja: „a derengésben hamarosan már a tömeget is kivehettük, amint ismételten nekimennek a résnek, de a fehérvári rondella tűzétől mindig újra visszatántorodnak. Egyesek így is csaknem minden nekirohanáskor feljutottak a bástya fokára. De a következő pillanatban ezeket sem látjuk többé sehol, a védők golyói bizonyára leterítették őket (...) a következő, szemmel láthatóan fokozott eréllyel megkísérelt roham pillanataiban, a támadók nagyobb része feljutott a bástyafokra, ők jobbra fordultak, s csakhamar eltűntek szemünk elől a rés közelében álló, félig-meddig kiépültnak látszó házak még mindig homályosan kivehető falai közt. Kínos bizonytalanság vett erőt rajtunk: mi lesz ezeknek a hősöknek a sorsa?”⁵⁸

Az ostromról az ebben közvetlenül résztvevő Máriássy is részletesen beszámol, betekintést nyújtva a tervekbe is: „A létrák fölállítására a várfalnak az udvari istállók alatti részét jelöltem meg. Ez a kiszögellés egy kertnek a falát képezte s legalább két öllel alacsonyabb volt a körönd többi részénél. A kertben

egy lapos fedelű épület állott s az épület felett volt a tulajdonképpeni várfal. A tervem az volt, fölmászni először erre a lapos fedelű épületre, ide fölhúzni rövidebb létráink közül néhányat s aztán innen behatolni a várba. A terv keresztülvitelére hadosztályom összes zászlóaljaiból egy önkéntes századot alakítottam s a vezetést egy fiatal és derék századosra, Ghiczyre bíztam.”⁵⁹

A támadás kezdetét több röppentyű kilövése jelezte, a rés felé való bátor előrenyomulás a több oldalról is jövő tüzelés dacára is tovább folytatódott. A legkeményebb viadal tehát Nagysándor József harcvonalán, a Fehérvári-köröndtől délre eső résznél folyt. Két újabb rés elleni roham indult, amelyet személyesen Nagysándor József vezérőrnagy vezetett, bátorságával lelkesítő példát mutatva. Nagysándor a Driquet-dandár élén haladt, a 28., a 44., és 47. zászlóalj közül utóbbi haladt az élen. Ugyan a várvédők csak akkor vették észre a honvédeket, amikor már a résen belül voltak, a támadás mégis nehezen tudott előre haladni, mert kemény védekezésbe ütközött.⁶⁰ Nagysándor a 39. (Dom Miguel) gyalogezred tartalék egységeként működő 3. zászlóalját rendelte a réshez, de a 17. honvédzászlóalj egy része is ide rohant. Ezáltal sikerült félresöpörni a várvédőket, de ez jelentős vérveszteséggel járt. A védők golyózápóra végül nem tudta megakadályozni, hogy hajnali 4 óra körül Nagysándor hadtestének csapatai behatoljanak a várba. A Szent György térrel szembeni kissé alacso-

⁵⁷ Bona, 1998. 223.

⁵⁸ Idézi Csorba, 1989.122.

⁵⁹ Máriássy, 1999. 128-129. Ghiczy Istvánról van szó, aki Buda bevételénél egy önkéntes rohamszázad élén elsőként tör a várba, hősi halált halt.

⁶⁰ Hermann, 2000b.119.

nyabb falakat egy önkéntesekből álló század mászta meg, rövidesen a 47. honvédszászlóalj katonái is bejutottak a várba. Az első zászlót a várban Püspöky Grácián, a 47-es zászlóalj néhány napja szolgáló újonc zászlótartója tűzte ki.⁶¹ Ez nagy hatással volt a többi, a 47. honvédszászlóalj mellett haladó 28. és 44. honvédszászlóaljra is.

A rést védelmező olasz 23. (Ceccopieri) gyalogezred zászlóaljának katonái kénytelenek letenni a fegyvert. Erre Máriássy János ezredes hadosztálya a réseken, illetve a létrák segítségével a bástyákon át az I. hadtest többi csapatai is betörték a várba. Máriássynak sikerült a várkerteken át két zászlóaljjal is a rést védők oldalába kerülni, elősegítve ezzel a rohamozók további bejutását. Reggel 5 órakor Nagysándor tábornok futárral küldi jelentését a hadsereg-parancsnokságnak: „Ha Isten is úgy akarja, tartani fogjuk magunkat a várban, melynek egy részét, az istállók táját kilenc zászlóalj hadtestemből már elfoglalva tartja.” A ceruzával írt német nyelvű jelentés hátoldalán pedig még egy friss információt közölt: „Tizenegy zászlóalj van a várban.”⁶²

A betörés hírére a Hentzi vezérőrnagy által személyesen vezetett császári sor- és határgyalogság ellentámadást indított, de a Szent György téren sortűz fogadta őket, Hentzi halálos sebet kapott, állítólag a 47. honvédszászlóalj századosainak egyike lövésétől. A császáriakat visszaverték, a várórség két részre szakadt, melynek egyik fele a királyi palotába szorult vissza s rövid

idő múlva letette a fegyvert. Időközben a III. hadtest csapatai szintén betörték a várba, de a győztes ostrom csak azután ért véget, hogy az I. hadtest csapatai a vár központja felől hátba támadták a még ellenálló erőket. Három és fél órai küzdelem után, reggel 7 óra felé Budavára a honvédsereg kezére került.⁶³ Ez volt a tavaszi hadjárat csúcspontja, a budai vár bevételével a honvédsereg komoly hadikészletek birtokába jutott, egyben biztosította a bázist az elkövetkezendő hadműveletek idejére.

Május 21-én Nagysándor a budai vár bevételét követően rácvárosi főhadiszállásáról rendelkezést bocsát ki, amelyben meghatározza csapatai elhelyezését és feladatait. Kifejti, hogy: „A legfontosabb kötelesség azonban minden kincstári és középület (templomok, városháza stb.) azonnali megszállása, továbbá a minden fajta szétszórt hadi eszköz összehordása egy zárt helyre és szigorú őrzése addig, amíg az átvételi bizottság ezeket előírás szerűen átveszi.” Egyidejűleg felszólította az összes csapatparancsnokot, hogy „lelkiismeretesen jelentsenek a mai csatáról is, az érdemes, vitéz harcosokat az igazságos jutalomra személyesen állítsák elémbé, különösen azokat kell néven nevezni, akik a f. hó 17-re szóló rendelkezésben megszabott jutalomra érdemesek”⁶⁴

Az 1849. május 4–21. között tartó ostrom során mindkét oldalon jelentős volt a veszteség. A császáriak csapatok minegy 710 főt vesztek (532 halott és 178 betegségben meghalt), a várórség 4204 katonája, köztük 113 tiszt

⁶¹ Uo.120.

⁶² MNL OL P 295. Görgei család. 38. cs, 15 fasc. 45. fol.; Görgey István, 1885-1888. II. 291. Kötet, 1989. 124.

⁶³ Bona,1998. 223-224.

⁶⁴ HL1848-49:29/267.

Buda bevétele 1849-ben (Jakobey Károly festménye)

esett fogságba. A vár sikeres bevétele a magyar csapatok számára 370 halottba és 670 sebesültbe került.⁶⁵ Ezen belül a legnagyobb veszteségeket az I. hadtest szenvedte el: 143 halott, amelyből 5 tiszt és 138 legénységi állományú, 316 sebesült, ebből 11 tiszt és 305 legénységi állományú, és 29 eltűnt.⁶⁶

Budavár ostroma egyike volt a szabadságharc legnagyobb összecsapásainak, a fontos győzelemnek komoly lélektani, mozgósító hatása is volt. Ugyanakkor az ostrommal három hét veszett el és a csapatok veszteségei is csak később kerültek pótlásra. A véres ostrom egyike volt a legrövidebbeknek, csak 17 napig tartott, ráadásul egyetlen eset, amikor rohammal sikerült elfoglalni az erődítményt. Buda bevételével

a honvédsereg dicsősége csúcspontjára ért. A következménye viszont súlyos volt, hiszen nem véletlen egybeesés az, hogy I. Ferenc József éppen Buda visszavételének napján véglegesítette megállapodását I. Miklós orosz cárral arról, hogy az 200 ezer katonával segíti a magyar forradalom leverését.⁶⁷

Nagysándor bátor helytállását az írások általában megfelelően értékelik, kiemelve azt, hogy személyesen vezette rohamra katonáit, és hogy a résen belül, folyton harcolva közeledett a főőrhely felé. Az nem állja meg a helyét, hogy katonái élén ő volt az első a bástyafalakon, viszont az teljesen fedi a valóságot, hogy az általa összehangolt és megfelelően vezetett hadteste csapatai jutottak be elsőnek a várba és a végső győzelmet is ők vívták ki. Hőstettének hivatalos elismerését azonban Nagysándor hiába várta, hi-

⁶⁵ Bona, 1998. 223. Asbóth Lajos szerint az elesettek száma 427, a sebesülteké 691. Ld. Asbóth, 1862. I. 48.

⁶⁶ Hermann, 2000b. 131.

⁶⁷ Uo.

szén a Klapka-látogatás háttere megismerése által Görgei ellenszenvé még határozottabb formát kapott, olyannyira, hogy május 21-i győzelmi jelentésében Nagysándor nevét meg sem említi, helyette a hadosztályparancsnokát, Máriássy János alezredest és Peter Driquet őrnagy dandárparancsnokot dicséri meg és terjeszti fel előléptetésre.⁶⁸ Egyébként Görgei később emlékirataiban is állandóan kritizálta, sőt leértékelte Nagysándor József teljesítményét, emiatt a hazáját szerető és azért a végsőig kiálló tábornokot ma is sokan hajlandók erősebben kritizálni a kelletténél.

Nagysándor hőstettét viszont a szemtanúk lelkes beszámolóí, Ludvig János kormánybiztos tudósítása Debrecenbe, valamint Antos János százados május 21-i jelentése Klapka Györgynek hitelesebben örökítették meg. Utóbbi leírja, hogy Nagysándor I. hadteste vette be a várat és ennek 47. zászlóalja volt az első a várban.⁶⁹ Jelentése utolsó részében megállapítja: „A nap hősei valóban: Nagysándor tábornok, ki egész ostrom alatt éjjel-nappal buzgalommal fáradozott, s az ütközetben is páratlan hősi elszántsággal, ritka erélyességgel vezette az ostromot.” A továbbiakban kiemeli Máriássy ezredes, Driquet alezredes és Inkey őrnagy vitézségét.⁷⁰ A tábornok hősiessége a korabeli sajtó figyelmét is felkelti. A *Közlöny* például Nagysándort született huszárnak nevezte és megállapítja: „tisztjei szintén nagyon dicsérik s bátorságát és vitézségét felülmúlhatatlannak ál-

lítják”.⁷¹ Görgei viszont május 25-én Kossuth Lajoshoz intézett összefoglaló jelentésében csak annyit ír, hogy: „A 10-ik, 33-ik és 47-ik zászlóaljak, mint melyeknek emberei egytől-egyig a vár megrohanásánál a vitézségnek kitűnő jeleit adták, zászlóikra kitüntetésül III-ad osztályú érdemjelt nyertek.”⁷²

Május 22-én Nagysándor két rendeletet ad ki, két dandárparancsnokának, az elsőt Schulz Bódog alezredesnek, a másodikat Peter Driquet alezredesnek. Mindkettőt felhívja, hogy a legnagyobb rendet és fegyelmet kell fenntartani. Másnap délelőttre kérette magához azokat, akik Buda ostroma alkalmával kitüntették magukat. Őszinte keserőséggel állapította meg, hogy „a Buda ostrománál elesett vitéz szabadságharcosok temetésénél az a sajnálatos eset történt, hogy a térparancsnok⁷³ hanyagsága miatt koporsó nélkül kellett őket elföldelni, jöllehet a koporsók megrendelése minden halott számára megtörtént és azok készen is voltak. A térparancsnok eme megbocsájtathatlan indolenciáját, melynek révén elmaradt a halotti koporsók idehozatala, a legszigorúbban megbüntettem, és gondoskodni fogok arról, hogy ez a százados a hadseregparancsnokságtól eltávolíttassék...” Végül felszólítja őket, hogy a Buda ostromáról szóló jelentést és a veszteségjelentéseket mielőbb küldjék be.⁷⁴

Nagysándor József a kapott beszámolók alapján május 28-án felterjeszti részletes jelentését Buda május 21-i bevételéről. Ebben ismertette a kiadott

⁶⁸ MNL OL H 2. OHB 1849:7538. Közli Katona, 1989.539.

⁶⁹ MNL OL R 295. Klapka György iratai I cs. 3. t. 1849. május. Közli Katona, 1989. 524-526.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ *Közlöny*, 1849. május 25.

⁷² Hermann-Bóna-Molnár, 2020. 121-122.

⁷³ Vándorfy Gusztáv százados.

⁷⁴ HL1848-49:29/309 és HL1848-49:29/325.

diszpozíció szerinti hadmozdulatokat, majd hogy a résen való áttöréshez a legmegfelelőbbnek az Attila utca 407. számú ház kertjei mutatkoztak. Emiatt, amikor eljött az általános támadás órája, az elsőként rohamra rendelt 47. honvédszászlóalj Nagysándorral az élen, Driquet őrnagy és tisztjei vezetésével a 407. számú ház kertjén keresztül megmászta a létrákon az előfalakat, s többen gyorsan feljutottak a résre, köztük Püspöky Grácián, aki a falakon azonnal kibontotta és meglobogtatta zászlóját, amit a csapatok viharos „Éljen a magyar”-ral köszöntöttek. A továbbiakban leírja: „Ez olyannyira lelkesítette a támogatásként kirendelt 28. és 44. zászlóalj legénységét, hogy az a legnagyobb halálmegvetéssel és egymást lelkesítve, futva másztak fel a létrákon, és dacára a Fehérvári-kapunál lévő nagy rondelláról történt leghevesebb kartács- és lőfegyver tűznek és a szakadatlan kézigránátvetésnek, rettenthetetlenül és fáradhatatlanul a résre törtek. Mialatt most a Driquet-dandár megmászta a rést, a Nyeregjártó-dandár a hősiess Máriássy alezredek vezetésével megkísérelte az innen jobbra lévő falakat, az egykori főhadparancsnok lakása mögött létrákkal megmászni. Ezen feladat, a vezér és a csapatok bátorsága ellenére nehéz volt, mivel itt, mielőtt a főfalhoz juthattak volna, több kertet és támfalat kellett megmászniuk, amelyek egymás felett három emelet magasságban fekszenek, és amelyeket jégesőhöz hasonlatos kartács- és lőfegyvertűzzel pásztaztak. – Ez azonban nem akadályozta meg a rohamozókat végtelen »Éljen a magyar«, »előre, előre« kiáltások közepette folyamatosan előre mászni, amelynek során sokan áldozták hősi

életüket., – azonban meggyőződésem szerint egy innen történő gyors előretörés túl nehéz, fáradságos és túlzottan sok veszteséggel járó volt, ami arra indított, hogy ezen dandár 2 zászlóalját a réshez rendeljem, s ott nyomultassam be az erődbe.”⁷⁵

A Fehérvári kapunál az erős ellenállás miatt hosszabb ideig nem tudtak felülkerekedni, emiatt Nagysándor 3 századot küldött a kaputól balra lévő fal megmászására, hogy a védőket elűzzék a rondellából. Ezáltal, valamint azon szerencsés fordulat révén, hogy a benyomuló csapatok a rondellát az erőd felől elfoglalták, a rés egész szakasza szabad lett, és ezen ellenállhatatlanul özönlöttek be a csapatok. Beszámolójában a továbbiakban kifejti: „Ezzel egy időben Aulich és Knezic tábornok mellettem rohamozó hadtesteik értesítették az erődbe nyomulásomról, s szakadatlan rohamozásra szólítottak fel, amelynek megkönnyítésére benyomuló csapataim a védőket hátba fogták, s a falakról elűzték. Itt kell hálás elismeréssel jelentenem, hogy Aulich tábornok úr felszólításomnak, hogy 2 zászlóalj támogatásként és a résen való benyomulásra rendeljen, a leggyorsabb készséggel eleget tőn. A csapatok hősiess halálmegvetéséről, bátorságáról és vetélkedéséről csak annyit mondhatok; hogy tetteik eléggé dicsérik őket s hogy minden egyes közülük a nap hőse volt; – azonban itt név szerint kell említenem a két bátor törzstisztet, a hősiess Máriássy alezredest és a hidegvérű, vitéz Driquet őrnagyot, akik körültekintő vezetésük és lelkesítő példájuk által, mivel mindenütt az elsőek voltak, – az erőd bevételehez jelenté-

⁷⁵ HL 1848-49:30/310.

kenyen hozzájárultak.⁷⁶ Javasolja előléptetésüket, mellettük még többeket is megnevez az elesettek, illetve a hősi esen ostromlók közül, akik elismerést érdemelnek.⁷⁷

Ezzel befejeződött Nagysándor József katonai karrierjének egyik leg-sikeresebb szakasza, amely során jelentősen hozzájárult Buda visszafoglalásához és elismerést vívott ki magának. Nagysándor a budai vár ellen indított utolsó, mindent eldöntő rohamban tanúsított bátor helyállásával frappánsan válaszolt a benne kétkedőknek, ezzel eljutott egész katonai karrierjének csúcsára, ugyanakkor előlépett a szabadságharc fontos hadvezérei közé. Azonban ünneplés közepette is igazából a családjával való találkozás zökkenti ki csak a rosszkedvűségből. Ez mindenképpen azt sugallja, hogy a hadtestparancsnokot az elért sikerek ellenére is aggasztotta a szabadságharc és a haza sorsa és jövője.

Az I. hadtest és a tábornok május végéig a budai táborban maradt, és a Rácvárosban, Krisztinavárosban és az Attila utcában szállásolt be.⁷⁸ Ez a rövid időszak sem volt mentes fejleményektől. Nagysándor május 26-án kapja meg Görgei azelőtt nap írt menetutasítását hadteste számára az 1849. május 27-től június 1-ig terjedő időszakra, egyúttal értesítik a Táborkari Központi Iroda felállításáról is. Ebből megtudta, hogy: „Buda elfoglalása által teljesen befejeződtek a hadműveletek Magyarországon a Duna középső szakaszán. A hadsereg tehát hiánytalanul és biztosítva tud a Duna felső szaka-

szán és a Vágnál álló ellenség ellen előnyomulni...”⁷⁹ Nagysándor hadteste az utasítások szerint május 29-ig Budán marad, amikor Vörösvárra megy, onnan május 30-án Dorogra, majd május 31-én Dorogról Esztergomba és Párkányra megy és ott is marad.⁸⁰ Május 26-án Nagysándor közli azokat a feladatokat, amelyek a május 29-i tovább indulást készítik elő. Ebben utasítást ad a fegyverek megjavítására és a hiányok pótlására is.⁸¹

Nagysándor amúgy borús kedélyvilágát az elért komoly sem tudták lényegesen befolyásolni. Komor hangulata csak unokahúga és egyben menyasszonya, Schmidt Emma társaságában oldódott fel, amikor a Nemzeti Múzeum alsó körtermében díszében vett részt, amelyet május 27-én Pest városa adott a Függetlenségi Nyilatkozat tiszteletére.⁸² Ráadásul ezt beárnyékolta Görgei Artúr váratlan távozása, mivel „magok a főtisztek sem tudták, hogy fővezérük ma reggel eltávozott, s nagy ijedségben voltak, mert az a hír szárnyalt köztük, hogy Görgei Debrecenbe ment a hadügyet átveendő, s hogy Vetter⁸³ lesz a fővezér; maga Nagysándor tábornok is egészen kétségbeesetten tudakozódott aziránt, vajon igaz-e. Megnyugtattam őt, hogy nincs semmi a dologban, s hogy Görgei ismét Budán leend” –

⁷⁹ HL 1848/49 :30/48.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ HL1848-49:30/145.

⁸² Csorba, 1989. 122. Ugyanő emeli ki, hogy a személyi és történelmi tettet megalapozottan összekapcsoló közvélemény erejét az a művészeti alkotás is bizonyítja, amelyen Barabás Miklós a rommá lőtt fehérvári várfalat festette meg a tábornok menyasszonyát Schmidt Emmát ábrázoló képének háttérben.

⁸³ Vetter Antal honvéd altábornagy.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ HL 1848/49:29/309

Nagysándor menyasszonya, Schmidt Emma, aki 1853 áprilisában férjhez ment Klauzál Gáborhoz, a Batthyány-kormány volt miniszteréhez, kitől három gyermeke született; 1898 körül halt meg

írja Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek tett jelentésében.⁸⁴ A távollét háttérében azt találjuk, hogy Buda bevételét követően Görgei Artúr valóban átveszi a hadügyminisztérium vezetését (már május 1. óta, a Szemere-kormányban ő lett a hadügyminiszter, egészen július 4-i lemondásáig), és a hadsereg szervezetével kapcsolatban számos reformot léptetett életbe.⁸⁵

Buda után, Arad felé

Buda visszavétele után szükség volt a hadsereg átcsoportosítására és egy újabb hadjárat tervének kidolgozására,

⁸⁴ MNL OL, H 9. 1849:120.

⁸⁵ Bona, 2000.161.

ami némi időt követelt. Ezzel összefüggésben Nagysándor május 31-én kapta kézhez Klapka levelét, amelyben tudósítja hogy őt a komáromi vár és az egyesített I., VII. és VIII. hadtest főparancsnokságával bízták meg, és megállapítja: „erősen hiszem, miszerint e nehéz feladatban tábornok úr részéről a legerélyesebb támogatásnak fogok örvendhetni”.⁸⁶ A valóságban a Buda bevétele után 1849. május 25-én újonnan létrehozott Központi Hadművelési Iroda vezérkari főnöke, Bayer József ezredes és Klapka György közötti hatásköri viták után Klapka alárendeltségébe végül csak a VII. hadtest került.⁸⁷ A Központi Hadművelési Iroda előbb Esztergomban, majd pedig Tatán tartózkodott, onnan adva ki utasításait. Nagysándor az I. hadtesttel végül május 29-én indult el Budáról a Vörösvár–Dorog–Esztergom–Párkány útvonalon.⁸⁸

Nagysándort a sikeres ostrom utáni kevésbé eseménydús átmeneti helyzetben a családjával való találkozás emléke és vágya foglalkoztatja, s mivel ezek fontos részei a vértanú tábornok életének és további sorsának, röviden itt szükséges bemutatni. Május végén írt levelében megállapítja: „Tőletek búcsúzni képes nem vagyok – Istennek legszebb áldása reátok!”⁸⁹ Május 30-án levelet ír menyasszonyának, Schmidt Emmának, amelyben azt írja: „Szívemből, lelkemből kívánom, hogy svábhegyri mulatságotok mind Te egészségedre, mind jó Anyádéra ked-

⁸⁶ HL1848-49:30/153.

⁸⁷ HL1848-49:32/572.

⁸⁸ A május 25-i diszpozíciót lásd: HL1848-49:36/192. a.

⁸⁹ MNL OL R 392.

vezőleg hasson...”⁹⁰ Aznap, testvérének Schmidt Jánosnének, Johannának is írt, őt levelében arra buzdítja, hogy azonnal menjenek vidékre, hogy leánya és az ő egészsége helyreálljon. Gondoskodóan kitér a család többi tagjára is, megállapítva: „A sors, a mi kérlelhetetlen sorsunk nem követelhet további áldozatot a mi egyébként is keményen sújtott családunktól.”⁹¹

Húgának június 5-én küldött újabb levelében a sikerektől kapott magabiztosság helyett ismét keserű pesszimizmussal szemléli saját sorsát, és benne több, a későbbi búcsúlevelében írt elemet is felfedezhetünk. Nehéz megérteni, hogy aki bő egy év alatt mesés pályát futott be, nyugdíjas századosból 1849 júniusáig hadtestparancsnokként vezérőrnagyi rangra emelkedett és a kisebb hibák ellenére kiemelkedő sikereket elérve katonai pályafutásának csúcspontjára ért, ilyeneket írhat: „Én szerencsés soha még nem voltam, mi után vágyódtam, soha meg nem nyerhettem, mit várhatok jelenleg, mikor óhajtásom, kívánságom, reményem bennetek összpontosul? Legyen Isten szent akaratja!”⁹² A levélben felidézi legutóbbi találkozásukat, kifejezve kétszer is reményét, hogy legalább még egyszer az életben lássa őket. Családjáról igyekszik folyamatosan gondoskodni, így unokaöccséről is, de unokahúga, egyben menyasszonya boldogsága is fontos célja, sőt igyekszik sógora hivatali előrehaladását is egyengetni. Szeretteit vágyott ismét látni, de tisztában volt vele, hogy a kialakult helyzet ennek nem kedvez: „Kívántam,

igen kívántam volna őt s Tégedet még egyszer az életben látni, történhetik-e ez valaha? az ellenség két óra járásra áll tőlem, reményem, hogy talán holnap már összeütközünk, dicső katonáim örömmel várják ezen pillanatokat.”⁹³ A következő napokban húgához újabb levelet intéz, amelyben örömét fejezi ki, hogy a Sváb-hegyre mennek az egészségük helyreállítás acéljából.⁹⁴ Ebben az időszakban több levelet is ír unokahúgának és menyasszonyának, Schmidt Emmának. Az elsőben kiemeli édesanyja szerepét: „Érezni és tudni fogod, hogy a kiváló, jószágos anyád mennyire szeret Téged. Törekedj hát, hogy elnyerd anyád barátságát, akinek viszont Te is tartozol a legjobb, és minden körülmény között a legőszintébb barátnőjének lenni.”⁹⁵ A következő kettőben a dugába dőlt házassági terveket taglalja, de az Ürményből június 11-én kelteztben már mindössze annyit ír: „Azonban Téged is, édes mennyei angyalom látnom kell még ebben az életben és ez az egyetlen, a legfőbb jutalom, ezt kérem Istentől minden esetleges jóért, amit most és egyébként tettem és talán még tenni fogok.”⁹⁶ A június 14-i levelében pedig hasonlóképpen azt írja: „Nem tudod elképzelni, hogy milyen nehéz lesz ez nekem, milyen határtalan a vágyam, hogy Téged boldogságom, mennyországom, mindenem, még egyszer lássalak ebben az életben.”⁹⁷

Visszatérve, végül Nagysándor hadtestével Párkányról június 1-én Köbölkútra, 2-án Jászfaluba, 3-án

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

⁹² Közli V. Waldapfel, 1965. III. köt. 431-432.

⁹³ Uo.

⁹⁴ MNL OL R 392.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo.

Budavár ostroma (Than Mór vázlata)

Hullba, illetve mivel ott kevés volt a hely, Ohajba, majd 5-én Nyitrán át Komjátiba érkezett. Június 8-án este átvonult Ürménybe, majd onnan Mocsonokon keresztül Szeredre vonult. Ezzel új szakasz kezdődött el katonai működésében, amely már kevésbé sikeres, mint ahogy a szabadságharc is ettől kezdve már elindult a keserű végkifejlet felé. Nagysándor helyzete nem csak az erőviszonyok lényeges megváltozása, illetve a Görgeivel való személyes ellentétje miatt vált jóval nehezebbé. Hadosztálya élén ugyan kiválóan megállta helyét, de egy állandó bevetés alatt lévő hadtest vezetése sok szempontból más képességeket követelt. Buda ostrománál a lelkesedés és a különleges helyzet közepette viszonylag könnyebb volt döntéseket hozni, viszont a későbbi elhúzódozó harci feladatok hamar elfárasztották az egészségi gondokkal folyamatosan

küzdő parancsnokot. Végig szíven viselte hazája sorsát és azért bármikor képes volt a legnagyobb áldozatra is, de a hazája sorsáért való mély aggodalom felőrölte erejét, így mind nehezebben tudott helytállni.

Nagysándor a nyári hadjárat során már kevésbé volt sikeres, több alkalommal is bizonytalan volt, máskor késlekedett, elszalasztva kedvező alkalmakat, nem mindig sikerült összehangolnia hadteste fellépését. Ezeket nemcsak az ő gyengébb hadvezetése, hanem parancsainak be nem tartása is okozta. Mindezek a sikertelenségek azonban akkor már az egész fősereg harci tevékenységére is jellemzőkké váltak. Nagysándor ténykedésének utolsó szakasza tehát nem bizonyult sikeresnek. A feldunai hadsereg Tokajtól Nagyváradig tartó visszavonulását kikülönített hadtestével ő fedezi, de augusztus 2-án Debrecennél

harcba bocsátkozott az orosz főszereg egy részével, megfelelő felderítés hiányában azonban jóval alábecsülte a vele szemben álló erők nagyságát, így súlyos vereséget és jelentős veszteséget szenved. Az elvesztett debreceni ütközetért sokáig a közelben lévő és valóban egy lépést sem tevő Görgeit hibáztatták, tulajdonképpen főleg a hadtestparancsnoka nélkül intézkedő Pongrácz István őrnagy, vezérkari főnök, illetve az ütközetet a kellő időpontban félbe nem szakító Nagysándor a felelős. Azt is figyelembe kell venni, hogy a harapófogóba került magyar honvédsereg hosszú távon nem kerülhette el sem az ütközetet, sem pedig a vereséget. Debrecenről Váradon át már egyenes út vezetett Világosig, majd pedig Aradig.

Nagysándor seregeivel ettől kezdve folyamatosan visszavonult, majd miután támadását Haynau Schlik-hadteste Németságnál 1849. augusztus 10-én visszaverte, hadtestével kénytelen volt visszatérni táborába, az Aradról Újaradra vezető híd között helyezkedve el. Több hadieseményben már nem is vett részt. Reménykedett abban, hogy megbízhat az oroszok ígéreteiben, saját sorsával viszont meg volt békélve, menekülésre egyáltalán nem gondolt. A szabadságharc utolsó napjaiban a tábornok Görgei környezetében tartózkodik, csapatai pedig a feldunai hadsereg kötelékében maradván 1849. augusztus 13-án Világos határában, a szőlősi síkon teszik le a fegyvert. 1849. augusztus 23-án osztrák fogságba, majd az aradi várbörtönbe került. Nagysándor első kihallgatására augusztus 27-én került

szor, a részletes kihallgatásokra pedig szeptember 12–15 között.⁹⁸ A halálos ítéletet október 5-én reggel 7 órakor hirdették ki.⁹⁹ Másnap, október 6-án a kötél általi halálra ítélték közül ötödikként végezték ki. Hamvai, hosszú hányódás után, 1974-ben kerültek az aradi obeliszk alá. Emlékezete szülővárosában, Nagyváradon, néhány hozzá is kötődő más városban, így például Budapesten és Debrecenben, illetve mártírhálálnak helyszínén, Aradon különösen eleven.

Hibái és Görgei eltúlzott kritikája ellenére életművét többen is kedvezően méltatták, például az egy ideig miniszter, történetíró Horváth Mihály véleményét röviden így summázta: „Egyike volt, ha nem is legszerencsésebb, de bizonyára leghazafiasabb érzelmű tábornokainknak.”¹⁰⁰ Máshol megállapítják róla: „Nagysándor volt a magyar függetlenségi gondolat egyik legkövetkezetesebb híve.”¹⁰¹ Végül Miletz János történész, szerkesztő szerint: „Félelmet nem ismerő hős volt s hazáját oly lángolón szerette, hogy ha lehetséges lett volna, százszor is feláldozta volna imádott hazája szabadságáért életét. Buda bevételénél az elsőik közt hágtá meg vitézeivel a vár bástyáit. Seregében a vitézség valódi példaképe volt.”¹⁰²

Hősies áldozatvállalása szeretett hazája szabadságáért Nagysándor Józsefet örök példaképpé emeli az utókor előtt.

⁹⁸ HL Absz. ir. 113/24. Aradi htvsz. 2/179. Közli: Katona, 2003. 379–382.

⁹⁹ Uo. Közli Katona, 2003. 437–439.

¹⁰⁰ Idézi Csorba, 1989. 129.

¹⁰¹ Szilágyi István, 1960. 120.

¹⁰² Miletz, 1891. 2.

Rövidítések

Levéltári rövidítések

HL: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
1848–49.: Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 1848–49.

Absz. ir.: Abszolútizmuskori iratok. Aradi htvsz.

Aradi htvsz.: Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék

MNL OL: Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltára, Budapest

H 9.: Belügyminisztérium. Elnöki iratok.

H 2.: Miniszterelnökség. Az Országos Honvédelmi Bizottmány Iratai, Kormányzóelnökség
iratai 1848–1849.

R 295.: Klapka György iratai

R 392.: Kisebbségi családi fondörödékek. A Schmidt család iratai (rég. 319.)

Könyvészeti rövidítések

Aggházy, 2001 – Aggházy Kamil: *Budavár bevétele 1849-ben*. I-II. Budapest Történetének
Forrásai. Bp., 2001.

Antos, 1907 – Antos János *1848/49-iki vezérkari honvéd-alezredes hátrahagyott emlékjegyzetei*. Századok, 1907. 173–178.

Asbóth, 1862 – Asbóth Lajos *emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyar országai hadjárataiból*. I. kötet. (Második kiadás). Pest, 1862.

Az aradi, 1905 – *Az aradi vértanúk és ereklyék. A szabadságharc ereklyék aradi országos múzeumában őrzött emléktárgyak és képek rajzaival*. Arad, [1905?] 71–74.

Bona, 1998 – Bona Gábor: *A szabadságharc katonai története*. Bp., 1998.

Bona, 2000 – Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás). Bp., 2000.

Böhm–Farkas–Csikány, 1998 – *Saját kezébe ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiban*. (Szerk. Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás.) Bp., 1998.

Breit, 1897–1898 – Breit (Bánlaky) József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. I–III. kötet, Bp., 1897–1898.

Csorba, 1989 – Csorba László: *A tizenhárom aradi vértanú*. Bp., 1989. 112–129.

Deák, 1943 – Deák Imre: *1848 a szabadságharc története levelekben ahogyan a kortársak látták*. Bp., 1943.

Egervári, 1870 – Egervári Ödön: *Bátori Schulz Bódog emlékiratai az 1848/9-ki szabadságharcból*. Pest, 1870.

Fleisz, 2004a – Fleisz János: *A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849)*. Nagyvárad, 2004.

Fleisz, 2004b – Fleisz János: *A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849)*. *Honismeret*. 2004. 5. sz., 14–24.

- Fleisz, 2005 – Fleisz János: „A függetlenség legkövetkezetesebb híve”. Nagysándor József (1804-1819). *Debreceni Szemle*. 2005. 3. sz., 421-443.
- Fleisz, 2022–Fleisz János: Nagysándor József tábornok, „A magyar függetlenségi gondolat egyik legkövetkezetesebb híve”. Bp., 2022.
- Görgei Artúr, 1988 I–II. – Görgei Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. I–II. kötet. Bp., 1988.
- Görgey István, 1885–1888 – Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. I–III. kötet. Bp., 1885–1888.
- Hamvay, 19044 – Hamvay Ödön: *Az aradi tizenhárom*. Bp., 1899.1. 38–45.
- Heller, 1878 – Heller Ágost: *A Gellérthegyi csillagász-torony. Természettudományi Közlöny 1878*. 10. évfolyam, 107–109.füzet, 1878.09.01. _
- Hermann–Bóna–Molnár, 2020 – Hermann Róbert–Bóna Gábor–Molnár András: *A 47. honvédszázlóalj története, 1848-1849*. Zalaegerszeg, 2020.
- Hermann, 2000a – Hermann Róbert: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúi-október 6*. Bp., 2000. 36–37.
- Hermann, 2000b – Hermann Róbert: *Buda bevétele, 1849. május 21*. *Budapesti Negyed*. VIII. évf. 2000. 3-4. sz., 93–143.
- Hermann, 2015 – Hermann Róbert: „Mit a sors reám mért–néhány óra múlva tűrni fogom”. Nagysándor József tábornok búcsúlevele. *Hadtörténeti Közlemények*, 128. (2015) 2 sz., 542–545.
- Horváth M., 1871–1872 – Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 1-3. kötet. I–III. Pest, 1871–1872. 2. kiadás
- Katona, 1989 – Katona Tamás: *Budavár bevételének emlékezete*. 1849. Bp., 1989.
- Katona, 2003 – Katona Tamás: *Az aradi vértanúk*. 4. átdolgozott kiadás. Bp., (2003).
- Márki, 1890 – Márki Sándor: *Nagy-Sándor József*. Közli: *Aradi vértanúk albuma*. Szerk. Varga Ottó. 1890. 5.
- Merényi 2010 – Merényi-Metzger Gábor: *Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései*. Bp., 2010. 20–24. és 40–41.
- Miletz, 1891 – Miletz János: *Két hős vértanúnk. Kossuth Lajos ismeretlen levelei a szabadságharcból*. *Magyar Salon*. Képes Havi Folyóirat. XIV. kötet. Bp., 1891.
- Nagy, 1969 – Nagy Lajos: *Buda három ostroma*. Bp., 1969.
- Pelyach, 2007 – Pelyach István: *Nagysándor József*. In: *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 2007.
- Pintér, 1973 – Pintér Lajos: *Az aradi tizenhárom vértanú*. Bukarest, 1973. 104–106.
- Spira, 1998 – Spira György: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Bp., 1998. 491–551.
- Sugár, 1979 – Sugár István: *A budai vár és ostromai*. Bp., 1979. 289–310.
- Szilágyi, 1960 – Szilágyi István: *Nagy Sándor József az 1848–49-es szabadságharc tábornoka*. Doktori disszertáció. ELTE. Bp., 1960.
- Vajda, 1898 – Vajda Emil: *Az 1848/49-iki szabadságharcz vértanui. A szabadságharcz félszázados évfordulója alkalmára*. Győr, (1898.) 115–121.
- V. Waldapfel, 1965 – V. Waldapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. I–IV. kötet. Bp., 1950–1965.